

Заблоцька Р.О.*

ПОРІВНЯЛЬНІ ПЕРЕВАГИ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, У МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ

In this article author analyzes the comparative advantages of developments countries in world trade in services. Services becomes the main factors in grows of productivities, especially in conditions of increasing the role of telecommunications and computer services. The author proof about positive effect of trade liberalization for the economic growth of developing countries

У даній статті автор досліджує порівняльні переваги країн, що розвиваються у міжнародній торгівлі послугами. Послуги стали головною рушійною силою економіки та основним фактором зростання продуктивності, головним джерелом створення робочих місць. У статті доведено позитивного впливу лібералізації міжнародної торгівлі послугами на економіку країн, що розвиваються.

В данной статье автор исследует сравнительные преимущества развивающихся стран в международной торговле услугами. Услуги становятся движущей силой развития экономики и основным фактором повышения производительности труда, главным источником создания рабочих мест. В статье автор доводит о позитивном влиянии либерализации международной торговли услугами на экономику развивающихся стран.

Ринок послуг – це розгалужена система вузькоспеціалізованих ринків, зокрема ринків транспортних послуг, комунікацій, комунального обслуговування, громадського харчування, туристично-рекреаційних послуг. Готельний бізнес, рекламні й консалтингові послуги, страхові та фінансові послуги, агентські та брокерські послуги, адвокатські послуги, ріелтерські послуги, франчайзинг, торгівля ліцензіями, патентами та «ноу-хау», інжиніринг, лізингові послуги тощо так само формують комплекс послуг, які пропонуються на згаданому ринку.

Сьогодні ринкові послуги стали головною рушійною силою економіки та основним фактором зростання продуктивності, особливо в умовах підвищення ролі інформаційних та комунікаційно-технологічних послуг [1, с.5]. Послуги також є головним джерелом створення робочих місць. Попри те, що у сфері послуг зайнята менша частка загальної чисельності працівників, ніж у виробництві, ринкові послуги виступають єдиним сектором, який позитивно впливає на створення нових робочих місць в останнє десятиліття. Створення робочих місць у сфері послуг часто компенсує їх втрату у виробничому секторі. Хоча діяльність у сфері послуг часто вважається працемісткою та характеризується низькою продуктивністю, тут існує ефективна система підвищення кваліфікації. В результаті

* доктор економічних наук, доцент кафедри світового господарства та міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

сфера послуг розглядається національними урядами як основа економічного зростання та збільшення зайнятості [1, с.2].

Дана стаття аналізує проблему реалізації порівняльних переваг країн, що розвиваються на світовому ринку послуг. У статті наводиться чимало прикладів позитивного впливу лібералізації міжнародної торгівлі послугами на економіку країн, що розвиваються. Дослідженню наявних переваг і ролі країн, що розвиваються у міжнародній торгівлі послугами присвячені роботи сучасних закордонних економічних науковців, таких як Р. Стерн, Б. Хокман, А.Маттоо, П.Сов'є, П.Брага, П. Брентон, А. Деардорф, Ф. Родригес, Д. Родрик та ін.

У промислово розвинутих країнах сектор послуг сягає близько 75% ВВП. Так, у США в ньому зайнято понад 70% економічно активного населення, у країнах Західної Європи – від 60 (ФРН, Фінляндія) до 70% (Бельгія, Нідерланди, Норвегія) [2]. Аналіз внутрішньої структури сектора послуг цих країн показує, що активніше розвиваються не традиційні галузі типу готельного й ресторанного бізнесу, а такі, як фінансові послуги, професійне навчання, дизайн, освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення. У країнах, що розвиваються, середня частка послуг у ВВП зростає приблизно з 40 до 50% у період 1965 – 2008 рр., тоді як у країнах, що входять в ОЕСР, цей показник зріс у вказаний період від 54 до 60% [2].

У більшості країн до найбільш перспективних належать такі послуги, як телекомунікації, програмне забезпечення і фінанси. Ефективне надання послуг не тільки вигідне споживачам, а й сприяє підвищенню загальних економічних показників. Добре регульований фінансовий сектор – запорука діяльного перетворення накопичень в інвестиції; завдяки цьому ресурси надходять у той сектор, де вони можуть принести максимальний прибуток, і ризики в економіці розподіляються оптимальніше. Збільшення ефективності сектора телекомунікацій підвищує прибутковість усієї економіки, оскільки цей сектор є найважливішим проміжним ресурсом. Він необхідний, крім іншого, для розповсюдження і розширення доступу до знань: поширення Інтернету і високий динамізм національних економік по всьому світові є красномовним підтвердженням значущості послуг телекомунікацій. У свою чергу транспортні послуги сприяють ефективному розподілу товарів усередині країни, але вони також важливі як засіб, що забезпечує можливість участі країни у світовій торгівлі.

В індустріальних країнах (деякі держави Південної та Східної Європи, Китай), «нових індустріальних країнах» (Аргентина, Бразилія, Гонконг, Малайзія, Сінгапур, Тайвань, Республіка Корея, Мексика), найбільш розвинутих країнах Африки частка зайнятих у сфері послуг становить приблизно 30–40%. Внутрішня структура послуг характеризується підвищеною часткою виробничих галузей (транспорт, зв'язок) і пониженою – фінансової, інформаційної та соціальної. У країнах Африки, Азії та Латинської Америки частка зайнятих у секторі послуг є відносно високою внаслідок нерозвиненості промисловості або сільського господарства. Наприклад, у Сальвадорі цей показник сягає 69%, Гондурасі – 72%, Беніні – 74%. Серед галузей інфраструктури тут переважає готельний і ресторанний бізнес [3, с. 12].

Країни світу відрізняються не тільки часткою сектора послуг у макроекономічних показниках, також існують відмінності у структурі самих послуг. Національні відмінності спостерігаються між країнами з однаковим рівнем доходу та відображають різну забезпеченість ресурсами. Це різниця у частці жіночого та чоловічого населення, у рівні добробуту, регуляторній політиці та моделях торговельної спеціалізації. Відмінності між країнами щодо постійної та часткової зайнятості також можуть слугувати поясненням різниці в ролі сектора послуг в економіці або у структурі доданої вартості та зайнятості всередині сектора.

Лібералізація торгівлі передбачає забезпечення кращого доступу на ринок для іноземних фірм шляхом зниження торговельних бар'єрів. Це досить проста концепція для торгівлі товарами, де лібералізація означає зниження імпорتنих тарифів. Проте справа стоїть набагато складніше для торгівлі послугами, яка дуже відрізняється від торгівлі товарами за змістом і за видами бар'єрів, з якими доводиться стикатися.

Лібералізація торгівлі послугами передбачає зниження бар'єрів законодавчих обмежень відносно доступу на ринок і скасування дискримінаційних правил щодо іноземних осіб по всіх чотирьох способах забезпечення торгівлі послугами. Процес лібералізації торгівлі послугами не слід плутати з процесом дерегулювання сфери послуг, який відбувається в багатьох країнах. Деретулювання сфери послуг спрямоване на обмеження загального втручання держави в який-небудь сектор послуг, тоді як лібералізація торгівлі послугами має на меті забезпечення того, щоб регулювання в країні не дискримінувало іноземних постачальників послуг на внутрішні ринки. Лібералізація торгівлі послугами сумісна з державним регулюванням сфери послуг з метою захисту споживачів, збалансованого управління економікою, контролю за природними монополіями або вирішення соціальних завдань.

Головна відмінність між торгівлею послугами і торгівлею товарами щодо їх впливу на економічне зростання походить від двох особливостей лібералізації послуг: імпорту послуг має вироблятися локально, а лібералізація приводить до посилення конкуренції, як внутрішньої, так і зовнішньої¹ (табл.1). Інтенсифікація участі іноземних факторів виробництва та жорстка конкуренція вимагають підвищеної ділової активності, а звідси й ширший простір для генерації спеціальних стимулювальних ефектів зростання. Насправді, якщо зовнішні фактори просто заміщують внутрішні фактори виробництва і сектор не зростає, тобто ступінь конкуренції залишається незмінним, то позитивний вплив на економічне зростання за рахунок ефекту масштабу не матиме місця. Навпаки, досягнення більшого ефекту масштабу шляхом усунення внутрішніх вхідних бар'єрів та залучення внутрішніх ресурсів з інших секторів економіки було б достатньо для генерування інтенсивного ендогенного зростання.

Багато країн, що розвиваються, занепокоєні тим, що основна частина вигід від лібералізації торгівлі дістанеться індустріально розвинутих країнам. Це побоювання ґрунтується на тому очевидному факті, що багато секторів послуг є наукоємними, вимагають висококваліфікованої робочої сили, величезного фізичного капіталу. Це означає, що розвинуті країни отримають порівняльну перевагу і домінуватимуть у всіх сферах торгівлі внаслідок лібералізації міжнародної торгівлі послугами. Проте цей висновок ігнорує той факт, що всі країни мають порівняльну перевагу принаймні в якій-небудь одній галузі і що послуги відіграють ключову посередницьку роль в економіці, адже надаються здебільшого за допомогою комерційної присутності.

Країни, що розвиваються, вже продемонстрували, що у них є певні порівняльні переваги у сфері послуг і що вони здатні ефективно експортувати широкий спектр послуг. Найбільш значною експортною послугою є туризм, що становить велику частину доходів від експорту в бідних країнах [7]. Інші сфери експорту послуг, засновані на природних ресурсах, - водопостачання й електропостачання. Щодо таких працемістких секторів послуг, як будівництво, країни, що розвиваються, мають явну порівняльну перевагу. Проте торгівля цими послугами обмежена торговельними бар'єрами, і більшість розвинутих країн не бажають лібералізувати дозвіл на тимчасовий приплив менш кваліфікованої іно-

¹ Мобільність факторів сама по собі не впливає на зростання. Наприклад, навіть якщо прямі іноземні інвестиції приводять до збільшення обсягів залучення капіталу в економіці, то стабільний рівень зростання необов'язково підвищиться. Це можна спостерігати також при проведенні операцій із заощадженнями та інвестиціями. ПІЗ збільшують наявні фонди заощаджень в економіці.

земної робочої сили для надання таких послуг [8]. Країни, що розвиваються, активні також у секторах, які потребують значних витрат робочої сили і фізичного капіталу. Найвідомішим прикладом є експорт послуг програмного забезпечення з Індії, який нині дає їй багатомільярдні доходи. Іншими прикладами слугують послуги, що належать до сфери інформаційних технологій, зокрема автоматизація офісних робіт і створення центрів обробки замовлень. Одна з причин активізації країн, що розвиваються, в таких сферах послуг полягає в тому, що фірми з надання послуг зв'язку і транспорту здатні вбудовуватися у виробничий ланцюжок, а це дає змогу країнам, що розвиваються, зайняти нішу працеінтенсивних ділянок виробничого ланцюжка. Іншою причиною є те, що деякі країни, що розвиваються, мають порівняльну перевагу в цих секторах послуг щодо ще менш розвинутих сусідніх країн. Наприклад, Південна Африка експортує повний набір фінансових і бізнес-послуг в інші країни Південноафриканського регіону, що дає їй змогу підтримувати позитивний торговельний баланс за рахунок експорту послуг [9].

Таблиця 1. Диференційований вплив лібералізації товарами і послугами

Лібералізація послуг	Лібералізація товарів
Транскордонне постачання	
Для багатьох послуг транскордонна торгівля не здійснюється, тому іноземне постачання потребує мобільності факторів.	Транскордонна торгівля постійно здійснюється, тому в мобільності факторів потреби немає.
Лібералізація вимагає більшої внутрішньої активності в секторах, що конкурують з імпортом, тому що: іноземні фактори розміщуються на внутрішньому ринку та/або зростає внутрішня конкуренція, підтримана ефективним регулюванням (у таких секторах, як телекомунікації).	Лібералізація вимагає скорочення активності на внутрішньому ринку в секторах, що заміщують імпорт.
Статичні ефекти	
Вплив є подібним як для товарів, так і для послуг: лібералізація приводить до зниження цін, а отже до зростання добробуту (той факт, що послуги є проміжною ланкою в процесі промислового виробництва, зовсім не робить їх вплив відмінним від впливу витрат унаслідок лібералізації торгівлі товарами, а саме витрат на сировину та засоби	
Ефект 1 Передача технологій, яка втілена в русі факторів виробництва, підвищує продуктивність національних факторів виробництва, а звідси і ВВП. Ефект 2 Незважаючи на те, що обсяг наданих послуг (включаючи суму іноземних і внутрішніх факторів) має тенденцію до зростання, збільшення залучення національних факторів виробництва не завжди відбувається. Тоді вплив на зростання ВВП включатиме ефекти використання факторів виробництва та підвищення продуктивності, які матимуть позитивне значення.	Лібералізація торгівлі не матиме даних ефектів, тоді як лібералізація ПІІ матиме. В імпортозаміщувальному секторі економічна активність скорочується. Але ефекти загальної рівноваги приведуть до розширення інших секторів. Якщо сектор матиме ознаки внутрішнього зростання, лібералізація товарів може також привести до зростання.

Складено автором на основі: [4, 5, 6]

Первинною вигодою від такої спеціалізації торгівлі є зростання випуску продукції і споживання завдяки спрямуванню ресурсів у сфері їх найбільш продуктивного використання. Це сприяє зростанню як виробництва всередині країни, так і імпорту товарів. Торгівля збільшує розмір ринку, що важливо для галузей, залежних від масштабів виробництва: розширення цих галузей породжує подальші вигоди від торгівлі, створюючи можливість для зниження витрат на одиницю продукції, що випускається. Це також дає змогу розширювати асортимент послуг, які задовольняють споживчий попит.

Завдяки економії масштабу у сфері НДДКР розширення ринку може підвищити стимули розвитку діяльності в цій сфері, збільшуючи тим самим темпи довгострокового економічного зростання країни [10]

Крім того, накопичення знань прискорюється через перелив технологій в експортні галузі. Торгівля також сприяє зростанню конкуренції на ринку, яка знижує ринкову владу наявних фірм і норму їхнього прибутку. Це особливо важливо у сфері послуг, де зазвичай існують величезні резерви економії від масштабів виробництва і тенденція монополізації, що дуже обмежує конкуренцію на ринках малих країн.

Слід зазначити, що лібералізація торгівлі за широким спектром послуг може також послабити інфляційний тиск в країні, знизити ціни на значну частину продукції. Цей фактор може дати важливий імпульс для інвестування й економічного зростання [11]

Навіть якщо у країн, що розвиваються, немає порівняльних переваг у виробництві послуг, вони все-таки можуть отримати вигоду від торгівлі послугами, оскільки вона дає їм змогу концентруватися на товарах, у виробництві яких у них є певна порівняльна перевага в міжнародній торгівлі (сільське господарство, добувна промисловість і деякі виробництва обробної промисловості). Звичайно, для цього темпи лібералізації торгівлі послугами в країнах, що розвиваються, мають відповідати темпам лібералізації торгівлі в цих секторах у країнах—торговельних партнерах, аби уможливити спеціалізацію виробництва. Ця вимога є ще настійнішою у випадку експорту послуг, оскільки послуги відіграють важливу роль як проміжне виробниче споживання для інших секторів економіки

Послуги інтенсивно використовуються при виробництві і збуті всіх товарів і послуг в економіці, зокрема в сільському господарстві і добувній промисловості. На послуги зв'язку, транспортування, фінансування збуту і страхування, а також торгові послуги зазвичай припадає до 10-20 відсотків виробничих витрат [1, с.5]. Таким чином, ціна і якість послуг справляють величезний вплив на формування витрат виробництва всіх інших видів продукції в економіці. Зниження тарифів на імпорт товарів до найнижчих за всю історію рівнів і поява глобальних виробничих мереж зробили послуги найбільш важливим чинником при визначенні конкурентоспроможності виробників товарів. У країнах з низькими тарифами на товари і високими цінами на послуги виробники промислової продукції можуть зіткнутися з негативними рівнями ефективного захисту від імпорту.

Послуги низької якості, які гальмують виробництво товарів або їх транспортування, дієво виключають виробників цих країн з участі в таких глобальних виробничих мережах. Наслідки рівня розвитку послуг виходять за межі одноразових вигід і можуть впливати на темпи економічного зростання країн. Послуги низької якості і з високими цінами не тільки негативно впливають на поточні операції виробників товарів обробної промисловості, але й дестимулюють майбутні вкладення національних і іноземних інвесторів через зниження прибутковості таких інвестицій. Це частково пояснює обмеженість потоків прямих іноземних інвестицій у найбільш бідні країни, незважаючи на наявність там дешевої робочої сили. На нашу думку, малоімовірно є приплив прямих іноземних інвестицій в інші галузі, окрім добувних, якщо багатонаціональним корпораціям не буде забезпечений доступ до місцевої кваліфікованої робочої сили, соціальної інфраструктури, судових органів, комунальних послуг необхідної якості і за розумною ціною. Втрати від

слабкого забезпечення послугами не обмежуються статичними втратами: втрачається також динаміка економічного зростання країни.

Однією з причин низької якості і високих цін на послуги в країнах, що розвиваються, є вузький ринок споживання цих послуг у галузях економіки. Малі країни можуть опинитися в пастці замкнутого кола, оскільки вузький ринок споживання послуг обмежує розвиток спеціалізації й використання економії від масштабів виробництва в секторі послуг. Це веде до зниження якості й підвищення цін на послуги, що, у свою чергу, обмежує можливості розвитку інших галузей економіки.

Завдяки розширенню ринку виробничих послуг, зниженню вартості й підвищенню якості послуг лібералізація торгівлі дає змогу біднішим країнам краще використовувати свої порівняльні переваги в міжнародній торгівлі. Виробники продукції сировинних і обробних галузей промисловості в країнах, що розвиваються, мають стати більш конкурентоспроможними і привабливішими для переміщення підприємств з індустріально розвинутих країн у країни, що розвиваються. Лібералізація сектора послуг може фактично привести до зростання рівня індустріалізації в країнах, що розвиваються.

Використання прямих іноземних інвестицій як засобу розвитку торгівлі робить лібералізацію сфери послуг унікальною в сенсі додаткових вигід, які вона надає країнам, що розвиваються. Імпорт послуг завдяки прямим іноземним інвестиціям стимулює приплив фізичного капіталу, людського капіталу і технології - важливих чинників подолання одних з основних обмежень для економічного розвитку, з якими стикаються бідні країни. Приплив іноземного капіталу підвищує норму заощаджень і тим самим потенціал для зростання норми інвестицій, оскільки нагромаджені внутрішні фінансові кошти можуть бути спрямовані на реалізацію нових інвестиційних проектів. Припливи іноземного капіталу також знижують обмеження, що накладається платіжним балансом на темпи економічного зростання, і сприяють зменшенню реальних процентних ставок. Усе це, а також підвищення темпів економічного зростання в короткостроковій перспективі має виразитися в збільшенні внутрішніх інвестицій.

Оскільки іноземні підприємства дадуть роботу значній кількості місцевої робочої сили, цей процес має привести до тривалого періоду стійкого розвитку людського капіталу найнятої місцевої робочої сили. Ефект передачі технологій може бути значно посилений завдяки отриманню додаткових вигід від використання місцевих постачальників і обороту найнятих робітників.

Демонстраційний ефект використання нових технологій і методів управління також може сприяти їх сприйняттю національними підприємствами. І, нарешті, багато постачальників послуг зможуть скористатися спільним ринком факторів виробництва. Таким чином, програма реформ, спрямована на лібералізацію декількох секторів одночасно, може сприяти накопиченню критичної маси для розвитку індустрії допоміжних виробництв. У цьому відношенні особливий інтерес становить розвиток галузі інформаційних технологій, що є важливим чинником розвитку всіх видів послуг і необхідний для здійснення заходів щодо підвищення продуктивності чинників виробництва і розробки нових видів продукції.

Реформа політики в секторах послуг впливає не тільки на загальноекономічну активність, а й на структуру економіки. Навіть у крайньому разі, коли країни не мають порівняльних переваг у виробництві послуг, вони все-таки можуть отримати вигоду від торгівлі послугами, оскільки вона дає їм змогу концентруватися на товарах, у виробництві яких у них є яка-небудь порівняльна перевага в міжнародній торгівлі (сільське господарство, добувна промисловість та деякі виробництва обробної промисловості). При цьому темпи лібералізації торгівлі послугами в країнах, що розвиваються, мають відповідати темпам лібералізації торгівлі в цих секторах в країнах – торговельних партнерах з метою

спеціалізації виробництва. Ця вимога є ще більш настійливою у випадку експорту послуг, оскільки послуги відіграють важливу роль як проміжне виробниче споживання для інших секторів економіки.

З часу Уругвайського раунду стало очевидним, що для досягнення будь-якої домовленості на багатосторонній основі необхідно задовольнити вимоги великих країн, що розвиваються, щодо відкриття ринків розвинутих країн. З перетворенням великих країн, що розвиваються, на лідерів світової торгівлі СОТ повинна все більшою мірою враховувати їх пріоритети відносно доступу на ринки.

Країни Півдня з огляду на свої порівняльні переваги прагнуть дістати доступ на ринки за чотирма напрямками: сільське господарство, текстиль, мобільність робочої сили та міжнародні постачання послуг. Відкриття ринків за кожним напрямком пов'язане з певними політичними проблемами. На переговорах щодо сфери послуг складним питанням завжди була мобільність робочої сили, проте в даний час непевними є навіть перспективи лібералізації міжнародної торгівлі послугами. Деякі країни, що розвиваються, такі як Єгипет, Індія, Філіппіни і Шрі-Ланка, глибоко зацікавлені в мобільності кваліфікованої робочої сили, тоді як більшість країн, що розвиваються, — в мобільності некваліфікованих працівників. Незважаючи на величезні взаємні вигоди, які можуть бути отримані від більшої мобільності робочої сили, в імміграційній політиці поки спостерігаються лише вкрай обмежені поступки. Якщо ж урахувати, що традиційні політичні труднощі посилюються проблемою тероризму, досягнення більшої відкритості є сумнівним.

За останні 10 років експорт ділових послуг 20 країнами, що розвиваються — зокрема Бразилією, Коста-Рикою, Ізраїлем та Індією, — щорічно зростає більш ніж на 15 % [2]. Останній факт викликає глибоку стурбованість багатьох промислово розвинутих країн, бо вони починають втрачати власні порівняльні переваги у сфері послуг. Проте промислово розвинуті країни не тільки не прагнуть до більшої відкритості в інших країнах, але навіть і не намагаються закріпити наявний рівень лібералізації міжнародної торгівлі. Країни, що розвиваються, навпаки, демонструють прагнення до взаємодії. Деякі великі країни, що розвиваються, виявляють готовність піти на серйозну лібералізацію в контексті СОТ сфери послуг, яка раніше була під захистом регуляторної політики, за умови, що їхні партнери з числа промислово розвинутих країн зроблять відповідні кроки.

Література

1. Hoekman B. Services, Economic Development and the Doha Round: Exploiting the Comparative Advantage of the WTO / B. Hoekman, A. Mattoo // CEPR Discussion Paper, 2006. — № 5628. — 26 p. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.cepr.org/pubs/dps/DP5628.asp>.
2. WTO, International Trade Statistics, 2007: [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.wto.org>.
3. Hoekman B. Trade in Services, Trade Agreements and Economic Development: A Survey of the Literature / B. Hoekman // CERP Discussion Paper, 2006. — № 5760. — 55 p. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.cerp.org/pubs/DP5760.asp>.
4. Robinson S. Capturing the Implications of Services Trade Liberalisation / S. Robinson, Z. Wang, W. Martin // Paper presented at the Second Annual Conference on Global Economic Analysis. — Ebberuk, 1999. June 20–22.
5. Konan D. Quantifying the Impact of Services Liberalization in a Developing Country / D. Konan, K. Maskus // Journal of Development Economics. — 2006. — № 81. — P. 142–162.
6. Chadha R. Computational Analysis of the Impact on India of the Uruguay Round and the Forthcoming WTO Trade Negotiation / R. Chadha, D. Brown, A. Deardorff, R. Stern // WTO

- Discussion Paper № 459. School of Public Policy, University of Michigan. – Ann Arbor, Michigan, 2000. – P. 37: [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.wdi.umich.edu>.
7. WTO, International Trade Statistics, 2007: [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.wto.org>.
 8. Walmsley T. Relaxing the Restrictions on the Temporary Movement of Natural Persons: A Simulation Analysis / T. Walmsley, L. A. Winters // *Journal of Economic Integration*, 2005. – 20(4). – P. 688–736.
 9. Hodge J. Liberalizing Communications Services in South Africa. Trade and Industrial Policy Secretariat. / J. Hodge. – Johannesburg, 1999. – 15 p. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://siteresources.worldbank.org>.
 10. Kuusisto J. Insights into Services and Innovation in the Knowledge Intensive Economy / J. Kuusisto, M. Meyer // *Technology Review*, 2003. – № 134. – 62`p.
 11. UNCTAD. World Investment Report 2004: The Shift Towards Services. – Geneva: United Nations, 2004. – 468 p.